

«Энеіда навыварат»

Беларуская паэма, у якой аднаўляецца і перайначваецца сюжэт старажытнарымскай літаратуры, – узор травесційнай літаратуры. Паэма створана ў пачатку XIX ст., але пасля напалеонаўскага нашэсця (радок: «як ад Кутуза Банапарт»). Захавалася паэма ва ўрыўках. Апублікавана была ў 1845 г. у рускім часопісе «Маяк». Першае ўпамінанне аб ёй з’явілася ў кнізе выдатнага чэшскага славіста П.Й.Шафарыка «Славянскі народапіс» (1842), а затым ў прадмове Р.Падбярэскага да першага тома «Шляхціца Завальні» Я.Баршчэўскага (1844). Час напісання – першае дзесяцігоддзе (пасля 1812 г.) ці 20-я г XIX. Сучасныя даследчык лічаць аўтарам Вікенція Паўлавіча Равінскага.....

«Энеіда навыварат» – паэма травестацыйная (фр.travsti – пераапрацаць), іроікамічная (грэч. «іроі» – «негерой»). Героі паэмы старажытнарымскага паэта Вяргілія «Энеіда» ўвасабляюць сабой прыгонных беларускіх сялян. Яны дзейнічаюць, думаюць, гавараць аналагічна таму, як паводзілі сябе ў штодзеным жыцці беларускія сяляне. Такім чынам багі пазбаўлены «алімпійскага арэолу, які яны мелі ў рымскай і грэчаскай міфалогіі і ў паэме Вергілія.

У паэме Вергілія ўслаўляецца Рымская імперыя ў асобе траянскага героя Энея. Паэма Вергілія «Энеіда», напісаная ў I ст. да н.э., стала нацыянальным міфам рымлян. У ёй апяваецца легенда-міф пра заснаванне Рыма. Грэцкімі гісторыкамі яшчэ ў IV ст. да н.э. было запісана, што Эней прыплыў у Лацыў і заснаваў горад Лавінію. Яго сын Асканій (Юл) лічыцца заснавальнікам горада Альба-Лонга. Імя героя Юл выводзіцца з назвы Іл, што значыць «жыхар Іліёна» (Троі). Затым імя трансфармавалася ў Юлія, да якога сталі ўзводзіць род Юліяў. Да іх ліку, згодна з традыцыяй, належалі Юлій Цэзар і ўсыноўлены ім Актавіян Аўгуст. А паколькі маці Энея лічыцца багіня Афродыта (Венера), таму і род Юліяў па сваім паходжанні ідзе ад багоў. У горадзе Альба Лонга 300 год пасля яго заснавання Юлам народзіцца блізняты: Рэм і Ромул. Згодна з легендай, яны сталі заснавальнікамі Рыма.

Вобраз Энея ў паэме падаецца з двух бакоў: Эней – рэальная асоба, якой уласцівы звычайныя чалавечыя пачуцці і захапленні, і Эней – міфічны персанаж, які, нягледзячы на свае пачуцці і захапленні, усё ж павінен выканаць сваё прадвызначэнне, ажыццявіць «вечнае», над побытавае. Вергілій паказвае ў паэме шлях Энея з Троі ў Італію, поўны прыгод, праз шматлікія выпрабаванні, страту блізкіх і каханых. За 7 год марскіх падарожжаў Эней

трапляе ў розныя краіны і на востравы. Асноўнымі прычынамі злоччэнняў героя з'яўляюцца недакладнае тлумачэнне прадказанняў (гэта прымушае Энея выбіраць памылковыя шляхі), нянавісьць да Энея жонкі Юпіцера Юноны (менавіта яна, Гера-Юнона, жонка бога Зеўса-Юпіцера была абыйдзена ўвагаю Парыса пад час вядомага суда). Таму Юнона помсціць не толькі Парысу і Троі, але і ўсім траянцам, якія пазбегнулі агульнага лёсу.

Адной з найбольш вядомых тэм «Энеіды» з'яўляецца тэма кахання Энея і карфагенскай царыцы Дзідоны. Знаёмства з Дзідоною адбываецца яшчэ напачатку апавядання (кніга I), але пазней Эней вяртаецца ў Карфаген, дзе з поўнаю сілай разгараецца іх каханне (кніга IV). Дванаццаць месяцаў яны былі разам. Але бог Меркурый па загаду Юпіцера наказаў Энею выканаць свой абавязак.

Так Эней адплывае ў Італію. Першыя шэсць песень «Энеіды» аднаўляюць падарожжы траянскага героя. Наступныя шэсць песень апавядаюць пра вайну Энея з Турнам. Турн – правадыр мясцовага італійскага племені рутулаў, быў жаніхом Лавіні – дачкі Лацына, цара Лацыі. Але Лацын гатовы аддаць руку сваёй дачкі Энею і даць яму магчымасць заснаваць новы горад: прадказальнікі сцвярджалі, што яго дачцэ суджана стаць жонкай іншаземца. Але паміж супернікамі, Энеям і Турнам, пачынаецца вайна, якая падштурхоўваецца намаганнямі багіні Юноны. Апісваюцца бясконцыя пабоішчы, ухваляецца воінская адвага. Але спрэчку павінен вырашыць двубой Турна і Энея, таксама паядынкі былі ў цэнтры ўвагі «Іліяды». Эней перамагае Турна. Італійская зямля з перамогаю Энея становіцца пераемніцай славы траянцаў, славы адроджанай наноў Троі.

У літаратуры імкнуліся пераасэнсаваць твор. Адзін з выразна акрэсленых кірункаў пераасэнсавання «Энеіды» – зніжэнне вобразаў, камічнасць, травесціраванне сюжэта. Гэта тэндэнцыя была падказана самім аўтарам паэмы (часам богі ў творы паказаны ў парадыйнай форме).

Беларуская «Энеіда навыврат» – адзін з позніх тавестацыйных варыянтаў «Энеіды». Вядомы «Энеіды» французскага сатырыка Поля Сакрона, аўстрыйскага пісьменніка Алоса Блаўмера, рускага паэта Мікалая Осіпава, украінца І.П.Катлярэўскага.

Агульнае ва ўсіх гэтых паэмах – арыентацыя на жыццё народных мас, на мову простых людзей, стварэнне камічнага эфекту за кошт травестацыі, сцвярджэнне сур'ёзнага несур'ёзным і наадварот.

Адзначаюць уплыў украінскай «Энеіды» на беларускі варыянт паэмы. Абодва творы былі напісаны пазней, у спецыфічных мясцовых ўмовах, таму яны занялі адметнае месца сярод іншых травестацыйных твораў. Іх непадобнасць да сваіх папярэдніц звязана перш за ўсё з сацыяльнай

заглыбленасцю ідэйнага зместу. Калі асноўны пафас папярэдніц быў звязны з высмейваннем ў айчынных літаратурах устарэлых канонаў, марнасці адарванага ад жыцця арыстакратычнага класіцызму, то і ўкраінская, і беларуская паэмы скіраваны на высмейванне антычалавечых праяў сацыяльнага жыцця.

У беларускай «Энеідзе» аднаўляюцца сюжэтныя лініі першай паловы вергіліевай паэмы. Апавядаецца, што Эней разам з траянцамі з Троі адправіўся ў падарожжа. І на самым пачатку ім перашкаджае Юнона, якая гэтаксама непрыхільна ставіцца да Энея, але не да ўсіх траянцаў: «яго Венера што радзіла». Тут адносіны Юноны да траянца Энея пераводзяцца ў больш вузкі план адносін паміж асобнымі персанажамі, што надае апавяданню выразна абмежаваны, побытавы характар. Гэтаксама выразна акрэсліў аўтар сваю пазіцыю: Юнона паўстае як непрывабная жанчына («баба злая, адродзя панскага, ліхая!»), што зноў-такі і зніжае, і абмяжоўвае апавяданне ў адрозненне ад касмічных (бог – чалавек), міждзяржаўных (траянцы – жыхары іншых краін) паралелей вергіліевай «Энеіды».

З асноўных падзей вергіліевай «Энеіды» адноўлены і пераасэнсаваны толькі вандраванні-пакуты траянцаў на моры і сустрэча Энея з Дзідонай. Акцэнт у беларускай паэме зроблены на вобразах траянцаў, якія шмат у чым нагадваюць прыгонных сялян. Усе вобразы «Энеіды навыварта» прадстаўляюць іншы асяродак, дзе адбываецца дзеянне: гэта беларуская зямля з яе жыхарамі – тлустымі, нязграбнымі, часцей за ўсё непрывабнымі панамі; з найбольш пашыранымі заганамі (п'янствам, распусніцтвам, абжорствам); з абодраным да апошняй ніткі простым людям. Тут жа малюнкi тагачаснага побыту: ежа, спевы і скокі, прычым як і ў Вергілія адноўлення з вялікай цікаўнасцю да дзеянняў і апісання са шматлікімі падрабязнасцямі.

«Энеіда навыварат» змяшала ў структуры свайго апавядання розныя традыцыі і тэндэнцыі. Так, узвышаны сюжэт пра гісторыю Энея ператварыўся ў прыземленую гісторыю героя, які падуладнеы багам і прыгажуні Дзідоне. Язычніцкае светаўспрыманне спалучылася з хрысціянскімі вераваннямі: сам Зеўс запеў «ізбранную» (царкоўную песню), Эней жа чытае «Вотча». Але падобна вергіліевай «Энеідзе» паказана, што богі прымаюць удзел у справах чалавечых. Замест жа мясцовасцей, краін, народаў, што наведваў Эней і што сустракаюцца ў рымскага аўтара, у беларускай паэме названыя Духаўшчынскі павет, вёска Чжова, сяло Шчучча.

Беларуская паэма захавалася толькі ва ўрыўках і такіх разгорнутых малюнкаў народнага жыцця, як украінская на мае. Аднак беларуская «Энеіда» не саступае як па выяўленні нацыянальнага каларыту, так і па

сацыяльнай, антыпрыгонніцкай скіраванасці. Антыфедальны пафас паэмы адкрыты ледзь не публіцыстычны.

Пачынаецца твор з апісання Энея, падкрэсліваецца яго блізкасць да народа.

Жыў-быў Эней, дзяцюк хупавы

.....;

Хоць пан, а ўдаўся не лукавы,

Даступен, весял, неспясіў с.3

Эней разам з траянцамі паказваецца як станоўчы герой, якім супрацьпасталяюцца паны ў вобразах багоў. Аўтар выяўляе загану кожнага: «Эол любіў цешыць грэшна цела», «Нептун да грошы меў ахвоту, гарэлку добра ён сцябаў», «Зявес тагды сядзеў у клеці, гарэлку з мёдам там сцябаў, без сораму, як малы дзеці, з падоння пальцам калупаў». Свае жаданні і намеры багі ажыццяўляюць як простыя людзі. Такім чынам аўтар узмацняе прыніжэнне багоў, паказвае змены ў літаратуры.

Сярод багоў працуюць толькі адзінкі. Так, Геба пячэ «яешню і індзейку», Эол «мязгу скабліў на прапечке і лапці собе падплятаў». У паэме паказваюцца і грамадскія адносіны. Напрыклад, Эол «кліча вятры на паншчыну», траянцы просяць, каб Дзідона запісла іх у крэпасць, таму што яны «парасшапалісь». Дзідона (паводле грэчаскай міфалогіі, багіня месяца, заснавальніца Карфагена) гаворыць, што прыбіла дзесяцкага. Няптун пагражае адлупцаваць за невыкананне працы.

Апісвецца і побыт. Героі жывуць як сяляне. Калі Юнона прыходзіць да Эола па дапамогу, то вятроў няма. Барэй з пахмелля, Нот з'ехаў к жонцы, Зефір з дзяхнамі зайграўся, Еўр у батракі нанаяўся. Багі сядзяць ля печы, кладуцца «на палацях спаць», парацца ў бані...

Яшчэ большы перапад з высокага ў нізкае бачым у абмалёўцы багіні Венеры, увасаблення хараства.

Анарак насоўкаю апранула,

Анучкі рабыя абула.

Кужэльны ўдзела балахон,

А морду з шчолакам абмыла,

Папранік ў хустачку ўлажыла,

Пайшла к Зевесу на паклон с.8

Адбываюцца ў паэме і змяшчэнні ў часе: алімпійскія багі, якія ўзніклі да нараджэння Хрыстова, святкуюць хрысціянскія святы, а траянцы чытаюць малітвы.

Нацыянальныя беларускія элементы раскрыліся найбольш у абмалёўцы вобразаў траянцаў, якіх аўтар параўноўвае з валачобнікамі, апісвае гулянне ў Карфагене. Варта звярнуць ўвагу і на стравы, якімі ласуюцца траянцы:

Была ў іх затаўка крупеня,

Кулагу пхалі ў жываты;

Была ў іх гушча і драчона

І парасячына смажна с.8

Калі тое, што яны самі сабе вараць, з'яўляецца стравамі простымі, сялянскімі, то пачастунак Дзідоны састаўлены з панскіх страваў:

Малінак на стале стаяў.

Дзідона варыва ўлівала,

Шматкамі мяса ў місы клала

І забяляла малаком;

Трупаціла яна крупеню,

Яешню, руднік, жур, смажэню,

Камы, пячэнню з часнаком с.14

Нацыянальны каларыт беларускай «Энеіды навыварат» заключаецца не толькі ў паказе як нацыянальнай праявы жыцця народных нізоў – прыгонных сялян, дробнай шляхты, але і ў выкрыцці прыгоннікаў, прыгону на Беларусі. У паэме высмеяны пыхлівасць, разбэшчанасць шляхціцаў. Неабходна адзначыць значную колькасць прасатамоўных слоў, якія набліжаюць моўную стыхію твора да народнай. Напрыклад, «Венера завыла, саплямі змазала ўсё рыла», «Дзідона, і стала так на іх брахаць», «састрапаць загазаў абед».

Арыгінальнасць беларускай «Энеіды навыварат» звязана не толькі з яе глыбокай сацыяльнай завостранасцю, але і з высокамастацкім узроўнем тывестацыі, абумоўлены як таленавітасцю аўтара, так і яго выдатным веданнем побыту простага арода, жывой беларускай гутарковай мовы сялян. Асноўная ідэйна-эстэтычная вартасць паэмы заключаецца ў тым, што адмоўныя якасці характараў падаюцца не як прыродныя, а як сацыяльныя, спароджаныя канкрэтнымі гістарычнымі абставінамі жыцця.

Літаратура

Гісторыя беларускай літаратуры XI-XIX стагоддзяў. У 2 т. Т. 2. Новая літаратура : другая палова XVIII—XIX стагоддзё/Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я.Купалы; навук. рэд. тома У.І. Мархель, В.А. Чамярыцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 582 с.

Лойка А.А. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд. У 2 ч. Ч. 1 : Падруч. для філал. фак. ВУН – 2 – е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Вышш. Шк., 1989. – 39 с.

Пачынальнікі : 3 гіст.-літар. Матэрыялаў XIX т./ Уклад. Г.В.Кісялёў; Рэд. В.В.Барысенка, А.І. Мальдзіс
–2–е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 549 с.